

Телегин Д.Я., Титова Е.Н. Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. – К., 1998.

Телегин Д.Я. Деякі підсумки дослідження неоліту України // Вісник Академії Наук УРСР. - № 8. – К., 1958.

Телегин Д.Я. Дніпро-донецька культура. – К., 1968.

Товкачевский В.А. Неолитическое поселение у с. Поповка на р. Хороле // КСИА. – Вып. II. – К., 1961.

Федоровский Н.А. Древности села Райгородка // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. – Харьков, 1902.

Формозов А.А. Проблемы этнокультурной истории каменного века на территории европейской части СССР. – М., 1977.

Хроніка археології та мистецтва. – Т.1. – К., 1930.

Чернігів та Північне Лівобережжя. – К., 1929.

Энговатова А.В. Хронология эпохи неолита Волго-Окского междуречья // Тверской археологический сборник. – Вып. 3. – Тверь, 1998.

Ярослав Волерт

ДО ІСТОРІЇ СЕЛА МІЗИН

(за матеріалами Генерального слідства про маєтності 1729-1731 рр.)

Село Мізин відоме перш за все завдяки знахідці на його території пізньопалеолітичної стоянки первісної людини. Природно-географічні умови здавна сприяли заселенню й освоєнню цього краю. Крім археологічних матеріалів, важливу інформацію з історії цього населеного пункту містять письмові джерела. Вперше Мізин згадується в історичних документах, датованих 1551 р. Під час національної революції українського народу середини XVII ст. село увійшло до складу Понорницької сотні Ніжинського, а у 1663 р. – Чернігівського полку. Після скасування політичної автономії Гетьманщини у 1782 р. Мізин було включено до складу Новгород-Сіверського намісництва, у 1796 р. – Новгород-Сіверського повіту Малоросійської (з 1802 р. Чернігівської) губернії, а у 1803 р. – Кролевецького повіту Чернігівської губернії¹.

Цікаву інформацію з історії села містять матеріали Генерального слідства про маєтності 1729-1731 рр. Цей захід був викликаний загостренням кризи в аграрних відносинах. Ще на початку Української національної революції чимало поселень, ґрунтів та угідь перейшло у розпорядження гетьманського уряду та полкових адміністрацій. За рахунок цього резерву мали утримуватись представники генеральної та полкової старшини, здійснюватись винагороди за заслуги. Проте внаслідок неконтрольованого надання гетьманами та полковниками щедрих пожалувань московських царів, купівлі, а інколи й відвертого загарбання володінь козацькою старшиною цей резерв майже вичерпався. Натомість значно зросла чисельність приватних та монастирських маєтностей, які мали податкові пільги. Гетьманський уряд неодноразово робив спроби виправити становище, проте вдалося лише уповільнити ці процеси². Обраний 1727 р. гетьманом Данило Апостол здійснив чергову спробу впорядкувати систему землеволодіння. Підставою для проведення Генерального слідства про маєтності були так звані «Решительные пункты», складені Верховною таємною радою від імені імператора Петра II. У документі, зокрема, йшлося про повернення безпідставно набутих володінь у розпорядження уряду й створення реєстру таких вільних маєтностей. Регламентувалася перевірка законності прав на нерухомість та затвердження законно набутого майна за власниками. Зокрема, у 18-ому «Решительном пункте» йшлося про заборону монастирям та представникам духовництва купувати землі, а козакам та мирянам продавати й будь-якими іншими способами передавати таке майно. У разі порушення указу нерухомість мали повертати колишнім власникам або їхнім спадкоємцям без грошової компенсації монастирям та духовництву³.

Основою для Генерального слідства про маєтності слугували матеріали ревізії, проведеної російськими офіцерами Глухівського гарнізону у 1726 р. Витяг з ревізії (так званий «Екстракт»), виготовлений у канцелярії російського резидента при гетьмані Олексію Шаховському, наприкінці травня 1729 р. у супроводі інструкцій та гетьманських універсалів надіслали для перевірки до полкових канцелярій. Для проведення Генерального слідства про маєтності у кожному з 10 полків Гетьманщини були створені спеціальні комісії, до яких увійшли представники сотенної та полкової старшини, канцеляристи полкових канцелярій, бунчукові та значкові товариші. Зокрема, перевірку відомостей ревізії 1726 р. про маєтності на території Понорницької сотні доручили сосницькому сотнику Павлу Омеляновичу Сангурському. Сотник Понорницької сотні, до складу якої входило село Мізин, Тихон Никифорович (Савицький), ймовірно, не брав активної участі у проведенні Генерального слідства, адже був неписьменним⁴. Контролювати діяльність полкових комісій та узагальнювати зібрані матеріали мала урядова комісія у складі генеральної старшини та полковників.

Генеральне слідство про маєтності розпочалося наприкінці травня – на початку червня 1729 р. Закріплені за кожною сотнею члени полкових комісій збирали та систематизували свідчення (так звані «сказки») мешканців та власників маєтностей, а також місцевих управителів. Для забезпечення максимальної достовірності інформації опитувані давали свідчення «под потеряннем движимого и недвижимого своего имени и жестокого наказания» та «в самую суцную правду, под совестию христианскою»⁵. Від опитуваних вимагалися свідчення про час заснування населених пунктів, підстави володіння та попередніх власників. «Розицки» перевіряли отримані відомості за допомогою документів, котрі були у розпорядженні Генеральної військової та полкових канцелярій. Туди ж для опитування викликали й деяких свідків. Зокрема, до ігуменів монастирів писали листи з вимогою надати письмові свідчення про маєтності та показати збирачам даних оригінали документів, які підтверджували права на володіння. Процес збирання відомостей ускладнювався ще й тим, що більшість власників мала володіння на території декількох полків. Отримана та систематизована під час Генерального слідства інформація дозволила виправити помилки, котрих припустилися російські офіцери під час проведення ревізії 1726 р., виявити зміни, які сталися протягом 1726 – 1729 рр. Наразі з'ясувалося, що у витягу з ревізії відсутня інформація про деякі маєтності. Зокрема, під час обстеження володінь на території Понорницької сотні були виявлені посполиті двори у селі Мізин, якими володів Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський монастир. Відомості, зібрані «розицниками» про такі володіння, записувалися наприкінці даних про вже обстежені маєтності по кожній сотні. У Понорницькій сотні ця інформація мала заголовок «В той же сотне Понорницкой, сверх присланного экстракта, сыскались селы прописные, ниже показанные»⁶. Матеріали перевірки за підписами полковників, полкової старшини й сотників наприкінці 1729-на початку 1730 рр. надіслали до Глухова, у розпорядження гетьмана та Генеральної комісії.

На наступному етапі, у 1730 р. для підтвердження своїх прав власники маєтностей мали надати оригінали актів, з яких у полковій канцелярії виготовили копії. Цей захід дозволив суттєво доповнити вже зібрані відомості. Втім, окремі власники, зокрема Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський монастир, не спромоглися надати жодних документів, яких від них вимагали. Ще 10 травня 1729 р. (незадовго до початку Генерального слідства) чернігівський архієпископ Іродіон Жураковський сповістив архімандрита цієї обителі Гедеона Трофимовича про лист від російського резидента при гетьмані – князя, генерал-майора Олексія Шаховського. У листі, зокрема, повідомлялося, що під час проведення ревізії 1726 р. обер-офіцерам Глухівського гарнізону не було надано жодних копій документів на архієрейські та монастирські маєтності. Князь вимагав від чернігівського архієпископа, щоб той «на маєтности, кгрунта, мелници и протчяя угодия принадлежащій до дому архиерейского и всей епархии на монастырские

маетности подлинние граммати гетманские и старшинские уневерсали и протчие крепости кто, почему владеет, прислать в Глухов, в канцелярию министерскую правления малороссийских дел для списания с них копий». Посилаючись на це розпорядження, Іродіон Жураковський наказав Гедеону Трофимовичу, аби той надіслав до резиденції чернігівського архієрея уповноважену особу з автентичними документами та докладним їх реєстром. Уже 26 травня (за старим стилем) того ж таки 1729 р. уповноважений Новгород-Сіверським архімандритом Нілом ієромонах Теофілакт доправив до канцелярії Чернігівської єпископської кафедри автентичні документи – жалувану грамоту царя Олексія Михайловича, універсали гетьманів Івана Самойловича та Івана Мазепи, грамоту чернігівського архієпископа Лазаря Барановича й копію жалуваної грамоти царя Івана Васильовича. Згадані юридичні акти прийняв на зберігання писар Чернігівської кафедральної єпископії, монах Герман Коссовський. (Лише у жовтні 1731 р. з Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря прибув монах Варлаам, який виготовив та надав чернігівському полковнику Михайлу Богданову копії документів, а оригінали Чернігівський єпископ Іродіон Жураковський передав на зберігання «отцю шафару Булатовичу из розпискою отця Сорокового») ⁷.

Наприкінці 1730 на початку 1731 р. зібрані та систематизовані полковими комісіями відомості були надіслані до Глухова, де Генеральна комісія їх перевіряла та визначала подальшу долю кожної маєтності. За результатами перевірки, здійсненої представниками генеральної старшини та полковниками, були виготовлені «Екстракты» з матеріалів Генерального слідства про маєтності для кожного з 10 полків Гетьманщини, де усі маєтності розподілялися за типами власності на певну кількість категорій. (Зокрема, у витягу з матеріалів Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку, складеному 10 січня 1731 р., усі маєтності розподілялися на 6 розрядів («статей»): рангові, приватні, ратушні, вільні, сумнівні й володіння, які належали монастирям та церквам). Потім представники генеральної та полкової старшини засвідчили рукописи підписами, після чого до матеріалів додали копії юридичних актів на маєтності. З рукописних книг Генерального слідства зробили копії, які залишилися у розпорядженні Генеральної військової канцелярії. Оригінали ж відправили у Москву до Колегії іноземних справ.

На сьогодні відомо про існування кількох редакцій матеріалів Генерального слідства про маєтності Чернігівського та Ніжинського полків. Рукопис Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку у редакції полкової старшини (без «Екстракта», складеного у 1731 р., та копій актів на маєтності) нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського НАН України. Офіційні редакції Генерального слідства про маєтності зберігаються у Російському державному архіві давніх актів у Москві ⁸. Тогочасні копії, виготовлені для Генеральної військової канцелярії у 70-х рр. ХІХ ст., потрапили до бібліотеки Колегії Павла Галагана. У 1892 р. історик Олександр Лазаревський здійснив першу спробу запровадити до наукового обігу матеріали Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку. Більш вдалим були видання матеріалів Генерального слідства про маєтності Чернігівського й Ніжинського полків, здійснені послідовником Олександра Лазаревського Миколою Василенком на сторінках «Земского сборника Черниговской губернии», а згодом у першому й третьому випусках «Материалов для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемых под редакцией Н.П. Василенка» ⁹. Подальша доля матеріалів Генерального слідства про маєтності Чернігівського та Ніжинського полків, які потрапили на зберігання до бібліотеки Колегії Павла Галагана, нам достойно невідома. Наші спроби відшукати згадані рукописи поки що не принесли позитивних результатів.

За даними Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку, у Мізині налічувалось 20 селянських дворів, що належали Новгород-Сіверському Спасо-

Преображенському монастирю. Під час опитування тамтешні мешканці повідомили, що село здавна «никому ни на який уряд из давних лет не належало; но по изгнании з Малой России поляков, як досталось во владение монастырю Новгородскому, так и ныне за тым же монастырем во владении; а по какой дачи, того не показано в их сказки». Представникам полкової та генеральної комісії не вдалося з'ясувати подробиць щодо підстав набуття та історії маєтностей, адже монастир не надав їм жодних документів¹⁰. Натомість, копії таких документів збереглися у матеріалах Генерального слідства про маєтності Ніжинського полку. Так, у копії жалуваної грамоти від 17 квітня 1719 р. цар Олексій Михайлович за клопотанням Чернігівського й Новгород-Сіверського архієпископа Лазаря Барановича, лівобережного гетьмана Дем'яна Многогрішного та «Новгородка Северского монастыря Всемиловитова Спаса архимандрита Михаила Лежайского» від 23 березня 1661 р. підтвердив права архієпископа, його наступників та монахів на володіння «по древнему, и со всеми отчинами, се есть с маєтностями и слободками в новгородском уезде», зокрема, на село Мізин. На підтвердження законності до клопотання було додано копію архієпископської «благословенной грамоты» від 2 лютого 1670 р., якою Михайло Лежайський був затверджений на посаді архієпископа (цей документ був доправлений до Малоросійського приказу конюшим Лазаря Барановича Яковом Хапчинським). Іншою підставою для надання царської жалуваної грамоти був конфірмаційний універсал гетьмана Дем'яна Многогрішного, який підтверджував благословення й грамоту, видану Лазарем Барановичем¹¹.

Конфірмаційний універсал гетьмана Івана Самойловича від 21 серпня 1673 р. підтверджував розмежування (так звану «афектацію») між володіннями, які належали Чернігівській архієпископії та Новгород-Сіверській архієпископії. Згідно з розподілом, зокрема, село Мізин «з станом» архієпископа Лазаря Барановича передав «до архимандрии, зась Новгородской, висоце в Богу превелебному его милости отцу Михаилу Лежайскому». Нижче гетьман застерігав згаданих духовних осіб, інших власників та урядовців від зазіхань на козацькі ґрунти¹².

Отже, матеріали Генерального слідства про маєтності Чернігівського та Ніжинського полків містять важливу інформацію про історію й володіння Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря у селі Мізин. На жаль, ці дані не повні, адже йдеться лише про селянські двори, якими володів Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський монастир. Натомість у матеріалах Генерального слідства про маєтності відсутня будь-яка інформація про господарства козаків та представників інших суспільних верств, що мешкали у селі.

Джерела та література:

1. Чернігівщина: енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1990. – С. 431, 442 – 443, 456 – 457, 867; Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Упорядкування і передмова Т.Б. Ананьєва. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 140; Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького. – Дніпропетровськ: Ліра, 2007. – С. 193 – 194.
2. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка. – Чернигов, 1901. – С. II – V.
3. Полное собрание законов Российской империи с 1649. – СПб., 1830. – Т. VIII. – С. 78 – 81.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ). – Ф. VIII. – Спр. 571. – Арк. 57 (55) зв. – 62 (60).
5. Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. – Т. 1. Полк Стародубский. – К., 1888. – С. VI; Василенко Н.П. Назв. праця. – 8, 11, 37 – 41, 60, 61, 83.
6. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка. – Чернигов, 1908. – С. 147 – 149.
7. ІР НБУВ. – Ф. I. – Од. зб. № 53763 (13). – Арк. 118, 123, 177 зв.; Мицик Ю. З нових джерел до історії церковного землеволодіння на Чернігівщині XVII – XVIII ст. // Сіверянський літопис. – № 1 / 2. – С. 109 – 110.
8. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. КМФ. – 7. – Оп. 2. – Спр. 19 – 27; Оригінал рукопису зберігається у Російському державному

архіві давніх актів. – IV. Фонды Московского архива Министерства юстиции. – Ф. 248. (Архив Правительствующего Сената). – Оп. 1. (Дела Малороссийской экспедиции 1730 года). – Спр. 1812.

9. Лазаревский А.М. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка (1729 – 1730 г.) // Черниговские губернские ведомости. – 1892. – № 34 – 75. – Часть неофициальная; Його ж. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка (1729 – 1730 г.). – Чернигов, 1892. – 196 с.; Його ж. Описание Старой Малороссии. – Т. II. Полк Нежинский. – К., 1893; Василенко Н.П. Генеральное следствие о маестностях Нежинского полка 1729 – 1730 г. // Земский сборник Черниговской губернии. – 1900. – № 1 – 12; Його ж. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729 – 1730 г. // Земский сборник Черниговской губернии. – 1902 р. – № 4 – 12; 1903. – № 1 – 6, 8, 10/11; 1904. – № 1 – 2; Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемые под редакцией Н. П. Василенка. – Вып. I. – Генеральное следствие о маестностях Нежинского полка 1729 – 1730 г. – Чернигов, 1901; Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемые под редакцией Н. П. Василенка. Вып. III. – Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729 – 1730 г. – Чернигов, 1908.

10. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729 – 1730 г. – Чернигов, 1908. – С. 147 – 148, 197.

11. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маестностях Нежинского полка... – Док. № 123. – С. 282 – 286; ЦДІАК України. – КМФ-7. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 292 (224) – 293 (225) зв.

12. Там само. – Док. № 124. – С. 286 – 288; ЦДІАК України. – КМФ-7. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 294 (226).

Андрій Котченко

ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНІ ВИТВОРИ МИСТЕЦТВА ЧЕРНІГІВЩИНИ

Скульптура, графіка та живопис

Майже всі пізньопалеолітичні скульптурні, графічні та живописні витвори мистецтва, які знайдені на Чернігівщині, походять з Мізинської стоянки. Винятком є Новгород-Сіверська стоянка, на якій було знайдено орнаментоване червоною вохрою ребро мамонта.

Скульптурні твори Мізинської стоянки – це значна серія невеликих фігурок із бивнів мамонта (довжиною до 15 см), прикрашених по поверхні правильним заглибленим лінійним, так званим геометричним, орнаментом, у тому числі високохудожніми візерунками найдавнішого в світі меандру. Ці фігурки в схематизованій та стилізованій формі зображують постать жінки-матері [3 - С. 21]. Жіночі статуетки, що знайдені на Мізинській стоянці, не реалістичні, а схематизовані, умовні. За формою вони поділяються на “фалічні” та “пташки”. Вони мають форми, що легко впізнаються, або знаки-символи (кути вершиною донизу; трикутники, інколи заштриховані), що відзначають статурну приналежність зображення. Знайдено їх близько двадцяти. Ці статуетки переважно 5-10 см заввишки. Крайні розміри – 2,3-14,5 см. Статуетки різного розміру, можливо, відображають віковий склад жінок громади: дівчата, жінки, літні господині та берегині дому. Об’ємні, стилізовані орнаментовані скульптурки мають двовимірну композицію, що відображає торс та гіпертрофовані форми тазу. Інші типи фігурок, навпаки, відрізняються надмірно великим торсом порівняно з тазом. Вони є характерними і досить поширеними на багатьох стоянках пізньопалеолітичної доби в Україні та різних країнах світу (Межиріч, Добранічівка, Петерсфельс та ін.) [8 – С. 98]. Жіночі фігурки були знайдені у житлі культового призначення, під черепом мамонта; мабуть, вони були сховані в ямці, прикритій зверху черепом [3 - С. 282]. Знайдено в Мізині й невеликі скульптурні фігурки тварин (вовків-собак), які також виготовлені з бивнів мамонта.

Серед творів первісної графіки з Мізина найвизначнішими є два браслети з